

І. ХИПОТЕЗАТА ЗА СПИРАЛАТА НА МЪЛЧАНИЕТО БИВА ФОРМУЛИРАНА

За неделната вечер срещу изборите от 1965 г. втори канал на немската телевизия бе измислил нещо ново – изборно "парти" в зала "Бетовен" в Бон. С ревию, програма на сцената, няколко танцови оркестъра, гостите на парти-то седяха на дълги маси, залата бе препълнена до пръсване. Най-отпред, от-ясно, току под самата сцената, имаше малък подиум, върху който бе пос-тавена катедра, от която след шест часа нотариус Даниелс трябваше да отвори допозираните при него два дни по-рано писма, с изборните прогнози на Аленсбах и института ЕМНИД. Върху катедрата бяха поставени табли-ци, на които бяха изобразени прогнозите на ръководителите на двата исти-тута. Аз пишех пред публиката, сред шума от хранене, пиене и скърцащи столове зад мен: "на първо място ХДС/ХСС с 49,5 процента, следвана от ГСДП с 38,5 процента...". В този миг зад мен се надигна силен стон на някол-ко стотин души, който прерастна в непоносим шум. Сякаш оглушала, аз до-върших "СВДП – 8 процента, други – 4 процента". Залата вреше от възбуда, а издателят на "Ди Цайт", Герд Букериус ми подвикна: "Елизабет, как да ви защита сега?".

Нима Аленсбах бе разочаровал обществеността, като ѝ бе представял месеци наред изборна надпревара буквално "рамо до рамо"? Само два дни преди това "Ди Цайт" бе публикувал мое интервю под заглавие "Никак не бих се учудила ако ГСДП победи...". По-късно през тази неделна изборна вечер, кога-то официалните резултати от изборите все повече се доближаваха до прог-нозата на Аленсбахския институт, се появиха и мнозина политици от ХДС, които усмихвайки се многозначително от екрана, побързаха да заявят, че всъщ-ност отдавна са знаели как седят нещата, но предпочели да мълчат, за да "намалят списъка на загиналите в тази битка".

Цитатът в "Ди Цайт" бе точен, бях се изразила именно така, но ин-тервюто бе лежало в чекмеджетата на редакцията повече от две седми-ци. В началото на септември все още изглеждаше, че сме пред напълно не-решена надпревара. Това, което видях публиката в зала "Бетовен", и което с учудване видяхме и ние три дни преди изборите върху бюрото ми в Аленс-бах, но което не можехме да публикуваме, тъй като би се възприело като огромна манипулация с изборите, бе един феномен на общественото мне-ние. Така открихме едно явление, което се знае от стотици години, но ко-ето не бе обяснено до днес. Под натиска на общественото мнение хиляди избиратели, всъщност повече от един милион, извършиха това, което по-късно нарекохме "избор в последната минута". Става дума за един увеличащ ефект в последната минута, който помогна на ХДС/ХСС да поведе, за да се наложи над двете изглеждащи равни по сила партии, за да спечели пред-нина с повече от 8 процента на първите официални резултати от избори-те. /Вж. Графика 1/.

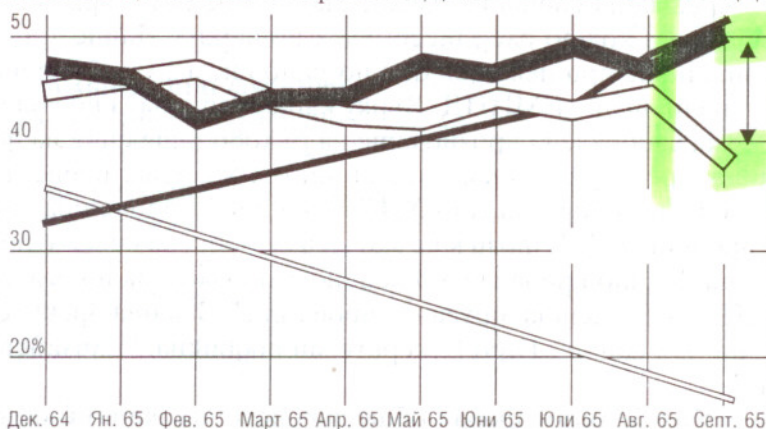
Една загадка през изборната 1965 г.

Изборните намерения остават в продължение на много месеци непроменени, една надпревара „рамо до рамо“ между ХДС/ХСС и ГСДП. Едновременно с това, обаче се налага убеждението, че ХДС/ХСС ще победи. Как става това?

На края се появява един увличащ ефект по посока на очаквания победител на изборите.

Изборни намерения: ХДС/ХСС ГСДП

Очаквания: Кой ще спечели изборите? ХДС/ХСС печели ГСДП печели

Източник: Алесбахски архив; IFD 1095, 1097, 1098, 2000, 2001, 2002, 2004, 2005, 2006

"Нашето познание куца далеч след измерванията ни"

Тогава, през 1965 г., ние държахме в ръце кљоча за по-нататъшното драматично развитие на изборите, макар все още да не умеехме да го използваме. В една статия за общественото мнение, публикувана през 1968 г. в международната енциклопедия за социални науки, професорът по комуникационни науки и журналистика от Колумбийския университет в Ню Йорк, У. Филип Дейвисън писа: "Нашето познание куца далеч след измерванията ни"². Точно в това положение изпаднахме и ние през 1965 г.: бяхме измерили много повече, отколкото съумявахме да разберем. Доколкото двете най-големи партии от септември 1965 г., в навечерието на изборите, се бяха изравнили рамо до рамо в надпреварата си – и тези данни редовно бяха публикувани от април до края на август в сп. "Щерн" – ние разкрихме и друга поредица от цифри, която се променяше напълно независимо от първата. "Разбира се, че никой не би могъл да предвиди, но все пак, кой мислите, че ще спечели изборите" – гласеше въпросът. През декември делът на тези, които очакваха победа на ХДС/ХСС, бе почти толкова голям, колкото и на онези, които даваха преднина за ГСДП, с лек превес за последната. Тъкмо тогава, обаче, резултатите започнаха да се променят, като очакванията за изборна победа в полза на ХДС/ХСС неударно нарастваха, докато тези за ГСДП намаляваха, тъй че още през юни 1965 ХДС/ХСС имаше явен превес, който достигна през август почти 50 процента. Сякаш двете замервания – това на изборните намерения и това на очакванията за победа, бяха направени на различни планети. И точно тогава, в самия край, се появи

онзи увеличащ ефект. Като че ли някакво течение пренесе три, до четири процента от избирателите, по посока на общите изборни очаквания.

Всяко проучване започва със загадка

За нас остана загадка, как при едни и същи изборни намерения, очакванията кой ще спечели изборите, могат да се развият по толкова различен начин. Едва по време на предсрочните избори за Бундестаг през 1972 г. и съкратената до няколко седмици предизборна надпревара, което не бе особено благоприятно за изследвания от този род, ние насочихме демоскопските инструменти за наблюдение със специална програма за допитване, която имаше за цел да изясни една хипотеза, формулирана вече пред Международния конгрес по психология през лятото на 1972 г. в Токио.³

На практика процесът в изборната борба през 1972 г. се разви по същия начин като през 1965. Двете големи партии седяха "рамо до рамо" по отношение на въпроса за изборните намерения и едновременно с това, като че ли в една втора, скрита реалност, се изяви очакването за победа на ГСДП, което нарастваше с всяка настъпваща седмица, прекъсвано само от един единствен обрат. И накрая дойде онзи "обрат в последната минута", един увеличащ ефект по посока на нарастващите очаквания за победа, този път, обаче, в полза на ГСДП. /вж. диаграма 2/

Диаграма 2

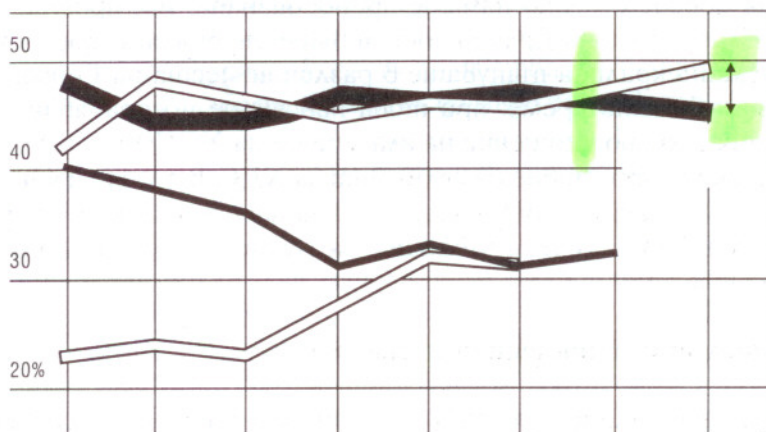
Явлението от 1965 се повтаря през 1972 г.

При непроменящи се изборни намерения – ХДС/ ХСС и ГСДП „рамо до рамо“ – настъпва промяна в климата на мнение. Спад на очакванията за победа на ХДС/ХСС, нарастване в полза на ГСДП.

В края на кривата – увеличащ ефект в посока на засилващи се очаквания за победа

Изборни намерения на ХДС/ХСС ГСДП

Очаквания: Кой печели изборите? ХДС/ХСС печели ГСДП печели

9-20 Авг. 6-16 Сеп. 9-14 Окт. 17-21 Окт. 24-28 Окт. 1-6 Ноем. 9-14 Ноем. 19 Ноем. 1972 г.

Източник: Алесбахски архив, IFD Umfragen 2084, 2085, 2086/II, 2087/I, 2087/II и 2088.

Говоренето и мълчанието определят климата на мнение

За тази хипотеза трябва да благодаря най-вече на студентските външения от края на 60-те и началото на 70-те години. И по-точно, може би, на една определена студентка. Срегнах я един ден в преддверието на аудиторията, закичена със значка на ХДС върху якето. "Не знаех, че сте от ХДС" казах ѝ аз. "Не, изобщо не съм", отвърна ми тя. "Сложих си значката само за да разбера как се чувства човек...." След обед отново я срегнах. Без значката. Попитах я отново защо. "Да", каза тя, "махнах я, защото чувството е ужасно".

По време на голямата еуфория, която съпътстваше годините на новата източна политика, изведнаж стана ясно: привържениците на ГСДП и ХДС/ХСС можеха и да са еднакви по брой, ала по отношение на своята енергия, възторжеността с която изразяваха убежденията си, изобщо не си приличаха. Навсякъде можеше да се видят само значки на ГСДП, нищо чудно, че съотношението между силите се оценяваше погрешно. И тъкмо тогава се разви една особена динамика. Онези, които бяха убедени в новата източна политика, имаха чувството, че това, което мислят, ще бъде одобрено от всички. И поради това изразяваха своите убеждения на всеослушание, с пълна самоувереност, като ги демонстрираха открито. Онези, които отхвърляха новата източна политика, от своя страна, се стъписаха и потънаха в мълчание. И тъкмо това поведение създаде впечатлението, че първите са по-силни, отколкото в действителност, а вторите – по-слаби. Всичко това, наблюдавано от околните, караше други гласно да се определят или пък да прикрият своите убеждения, като замълчат. По този начин, следвайки един спиралообразен процес, първата група изглеждаше изцяло доминираща, докато втората се губеше от обществената сцена, сякаш бе "изгънала без стон". Това бе всъщност явлението, което можем да определим като "спирала на мълчанието".

В началото то бе само една хипотеза. Наблюденията от 1965 г. можеха да бъдат обяснени добре с нея. Сред обществеността по това време, през лятото на изборната година, комбинацията между Лудвиг Ерхард и английската кралица доведе до едно твърде приповдигнато настроение сред правителството. Популярният Ерхард подготвяше първия си избор за канцлер, докато английската кралица пътуваше в различни места на Германия, наслаждавайки се на хубавото време, при това навсякъде поздравявана от Ерхард. При почти еднакво съотношение на гласовете на ХДС/ХСС и ГСДП, за мнозина бе истинско удоволствие да се обявят за ХДС, в полза на управляващата партия, както личеше по всичко, като се има предвид рязкото нарастване на очакването: ХДС/ХСС печели изборите за Бундестаг, както показваше климатът на мнение.

Присъединили се в последната минута

Нито през 1965, нито през 1972 г. изборните намерения се разминаваха – и в двата случая, почти до самото навечерие на изборите, те сякаш оставаха незасегнати от климата на мнение. Можеше да се оцени като нещо добро, че

поне изборните намерения не се въртят като ветропоказател, че притежават една относителна стабилност. Австро-американският социален психолог и изследовател на изборите Пол Лазарсфелд говори на едно място за йерархия на стабилитетите ⁴, като поставя намеренията за избори на върха на тази пирамида. Нещо повече, те се оказват особено стабилни, като се влияят в твърде малка степен от нов опит, нови впечатления, информации, мнения. В крайна сметка, климатът на мнение все пак си каза думата, на два пъти "гласуващите в последната минута", пак под влиянието на същия този климат, нарастнаха с 3 до 4 процента. Лазарсфелд наблюдава този процес при американските избори за президент от 1940 г., като го нарича "ефект на оркестъра в каруцата" (bandwagon effect), при който каруцата с оркестъра догонва локомотива. Всеки иска да бъде на страната на победителя, да е сред победителите, както се обяснява този ефект.

Да си на страната на победителя? Едва ли повечето хора са чак толкова претенциозни, обаче. За разлика от управляващите те не чакат служби от властта. Всъщност става дума за нещо много по-просто, за стремежа, който споделят всички хора – да не се изолират. Никой не би искал да се чувства тъй самотен, като студентката от 1972, със значката на ХДС, дотолкова сам, че съседката на стълбището да го гледа с широко отворени очи, или пък колегите му да оставят празен стол между себе си и него...

Започнахме да събираме с експериментална цели стотици признаци, свидетелстващи за това, че даден човек не се ползва със симпатии, а по-скоро бива ограждан с истинска стена. Онези, които се чувстват изолирани от околните – в демоскопските интервюта те се индикират според отговора – "Почти нямам приятели" – най-често гласуваха "в последната минута". Това се потвърди при повторни допитвания на същите хора преди и след изборите от 1972 г. Онези, които не се радваха на особено самочувствие и имаха ограничен интерес към политика, участваха в избора в последната минута по особен начин. Идеята да се наредят на страната на победителя, да се качат на "каруцата с оркестъра" и да засвирят с тропнеца, едва ли е признак на особена слабост за повечето от тях. "Да виеш с вълците", изглежда по-точно отразява тази участваща ситуация. И още по-точно казано – нагласата на тези хора. Човек тъй много страда, когато почувства, че останалите го отбягват, че поради тази си слабост, би могъл да бъде воден като с юзда.

Страхът от изолация изглежда движещата сила, която задвижва процеса на спиралата на мълчанието. "Да виеш с вълците" може и да е щастливо състояние, но ако човек не иска непременно да стигне до него, поради това, че не обича да споделя мненията на мнозинството, той винаги има като втори шанс възможността да замлъчи, за да запази достойнството си. Мълчанието, както пише английският социален философ Томас Хобс в публикуваното си през 1650 г. съчинение "Елементите на правото", може да се приеме за знак на одобрение, тъй лесно е да се каже „да“, когато човек не е съгласен с нещо. Че е тъй лесно да се каже „не“, е нещо, в което той сигурно се е лъгал, но това, което крие мълчанието, а именно, че би могло да се приеме като одобрение, също следва от текстовете на Хобс.

Да извадим явлението на светло

Когато се изправим пред процеса на спиралата на мълчанието, като хипотеза, действителността налага да бъдат проверени две възможности. Ако наистина съществува нещо такова, в случаи, когато определени убеждения се налагат или изчезват, то явлението би трябвало да е забелязано от много автори през изминалите столетия. Малко вероятно е такова явление да е убягвало от проникновени и мъдри наблюдатели, които са писали за човека и света в качеството си на философи, юристи, историци. Търсейки в миналото истината, за мен бе знак на надежда, когато в публикуваната през 1856 г. история на френската революция на Алексис де Токвил открих точно описание на динамиката на спиралата на мълчанието. Токвил описва упадък на френската църква в средата на XVIII в. и как религиозното уважение по време на господството на французите, се превърнало в общо господстващо чувство. Главна причина за това било "онемяването" на френската църква: "Хората, които още се придържали към старата вяра, изпитвали страх да бъдат взети за такива, които ѝ остават верни, и тъй като се бояли повече от последствията, отколкото от грешката, се присъединили към множеството, без непременно да мислят като него. Това, което било възглед само за част от нацията, изглеждало, поради тази причина, мнение на всички и подвеждало по един неударим начин онези, които се били поддали на това лъжливо впечатление".

Дирейки назад в миналото, успяхме да открием знаменателни наблюдения и бележки, макар и разпиляни на много места. При Жан-Жак Русо и Дейвид Юм, при Джон Лок, при Мартин Лутер, при Макиавели, при Ян Хус и най-накрая в античността. В повечето случаи това не бяха водещи глави, а по-скоро странични бележки, нашето дирене приличаше на истински лов. Но реалността на спиралата на мълчанието, ставаше все по-осезаема.

Втората възможност да се провери валидността на дадена хипотеза предоставя емпиричното изследване. Ако съществува явление, каквото е спиралата на мълчанието, то би трябвало да може да бъде измерено. И днес, впрочем, използвайки инструментариума на представителното допитване, въведено преди петдесет години, социалнопсихологическите явления не могат да убягнат на наблюдателя. Следващата глава е посветена на това, какви видове инструменти бяха изобретени, за да бъде повдигната завесата пред спиралата на мълчанието.